
ЮРИДИЧЕСКИ ПРЕГЛЕДЪ

Проф. С. С. Бобчевъ.

ЧУЖДИ ПРИНОСИ ЗА НАШИ ХРИСОВУЛИ

На 1911 г. рускиятъ професоръ, историкъ-филологъ, Г. А. Ильински издаде солиденъ трудъ „Грамоты Болгарскихъ царей“. Този трудъ бѣ първи, въ който бѣха изложени въ текстъ всички познати старо-български хрисовули. Тѣ бѣха придружени и съ фотографски снимки, обстоятелство, което придаде на изданието една голѣма цена. Редомъ съ това Ильински подложи на единъ наученъ и подробенъ разборъ поменатитѣ бѣлг. хрисовули. Той описа тѣхнитѣ палеографически, лингвистически особености, стилъ и формули, историко-географско значение, културно историческо значение. Авторътъ придаде къмъ своя трудъ единъ показалецъ, който прави извънредно лесно и достъпно прочуването на изложението му

Отъ тогазъ насетне българскитѣ хрисовули не бѣха честити да видятъ нѣкой трудъ, въ който да се донесатъ какви и да било нови данни, сведения или поне изучавания или освѣтления*). Ако се поменаваше за български хрисовули, това бѣше само пжтьомъ.

Въ 1930 г. гръцкиятъ професоръ М. Ласкарисъ даде единъ новъ и цененъ приносъ къмъ нашитѣ хрисовули. Този приносъ, издаденъ отъ Бѣлг. Акад на Наукитѣ въ сбирката „Български старини“, носи надсловъ „Ватопедската грамота на царь Иванъ Асѣнъ II“, Авторътъ открилъ този хрисовулъ въ св. Гора, въ манастира Ватопедъ, презъ ноемврий 1929 г. Веднага той настоялъ за фотографирането му и следъ това бѣше любезенъ да даде ценната

---

*) Текстоветѣ на всички познати български хрисовули (седемъ) бѣха съобщени въ моитѣ „Старобългарски правни паметници“, София, 1903 г. Това мое издание бѣше назначено само за учебни цели, за улеснение на студенти при практически занятия по Историята на старо-българското право. То не бѣше научно-критическо издание, и имаше значителни печатни погрѣшки. Благодарение на проф. Йорданъ Ивановъ, въ новото негово издание „Български старини изъ Македония“, София, 1931 г. ние имаме вече текстоветѣ на всички хрисовули (осемъ) на български царе, вкл. и последния Ватопедски хрисовулъ отъ Асѣна II, издаденъ отъ проф. Ласкарисъ и печатанъ въ нашитѣ Български старини кн. XI. Трудътъ на проф. Ивановъ е най-важниятъ приносъ по български за нашата стара дипломатика.

придобивка за издаване отъ нашата Акад. на наукитѣ. Съ бързина, която прави честь на Бълг. Академия, този новъ хрисовулъ на Иванъ Асѣнъ II се появи много скоро.

Ватопедскиятъ хрисовулъ (или Ватопедската грамота на царъ Иванъ Асѣнъ II, както я нарича проф. Ласкарисъ) е приготвенъ за издание съ една фотографска снимка и съ цѣлия текстъ (стр. 5). Въ този хрисовулъ Иванъ Асѣнъ II, „царъ блъгаромъ и гръкомъ“ дарува на светия манастиръ пресвета Богородица на св. Гора, нареченъ Ватопедски, селото Смалто въ Сърско съ хората и съ всички „правини“ и „имоти“. И тукъ се изброяватъ привилегиитѣ, дадени съ този хрисовулъ, като се посочватъ поименно служебнитѣ лица, които не трѣбва да стѣпватъ даже съ кракъ въ владенията на манастиря, а сѣщо така се посочва и фискалния имунитетъ, т. е. освобождението на манастира отъ известни данъци и тегоби, като за санкция, въ противенъ случай, се заплашва нарушителя съ велика „оргия“ на царя. Този хрисовулъ е писанъ на бонбицина, слабо запазена и залепена на лененъ платъ. Подписътъ на царя е едъръ уставъ съ червено мастило. Отъ датата е запазено само м. априль. Вѣроятно тѣзи дата е 1230 априль (следъ Клокотницката битка).

Проф. Ласкарисъ, по примѣра на Ильински, прави бележки и изтъква външнитѣ, вътрешни, палеографски и езиковни особености на хрисовула, като дава и единъ исторически коментаръ, въ който разгледва датата на хрисовула, терминитѣ и фискалното право. За да даде едно по-широко разгласяване на своя трудъ, авторътъ е прибавилъ къмъ него много умѣстно и едно резюме на френски.

Относително въпроса за това, къмъ каква категория на грамоти трѣбва да се причислятъ българскитѣ хрисовули и дали не можемъ да ги раздѣлимъ на хрисовули и простагма (*прѣстѣхѣ*) авторътъ е наклоненъ да приеме обяснението, дадено отъ насъ противъ това разграничение, което прави Ильински. Но за това по-долу.

Авторътъ тълкува поменаванитѣ въ хрисовула термини — служебни названия, данъци и берии. Ние намѣрваме за неизлишно да направимъ макаръ и бѣгли бележки върху нѣкои отъ тълкуванията на г. Л.

За практоръ той казва, че ще е данъченъ бирникъ, съ по-широко значение. Практиоръ наистина е агентъ или чиновникъ. За това общо название нѣма никакво съмнение, обаче, трѣбва да се приеме, че практорътъ е чиновникъ, който е ималъ за задача да се разправя съ берии, глоби и мита.

Севастъ е била титлата на чиновникъ съ сѣдебна. а може и управителна власть. Ласкарисъ приема по-задоволително мнението на проф. Мутафчиевъ, че севастъ не е длъжностъ, а титла. Ние сме твърдили сѣщото и въ нашата „Ист. на староб. право“ (стр. 345). Това, види се, г. Л. не е забелязалъ,

Ние още твърдимъ, че севаститѣ не сж имали „известно служебно положение“, обаче, тѣ сж били нѣщо като „чиновници за особни поръчки“. Тѣй сме гледали, тѣй гледаме и сега на севастъ. Протосевастътъ е билъ върховенъ надзирателъ, ржководителъ на севаститѣ (вж. пакъ тамъ въ нашата Истор. на Стб. право).

Относително катепанъ нашето мнение е било, а) че катепанъ е метатеза отъ капитанъ, capitaneus, отъ лат. capit (вж. моята Ист. 349, 350); б) той е билъ равнозначащъ съ ке ф а л и я, което значи пакъ капитанъ отъ грѣкъ Κεφαλῆ. Иречекъ и Ильински го подвеждатъ къмъ катастрофилаксъ. Ласкарисъ се колебае между дветѣ тълкувания.

За приселищата Л. казва, че е сжществувала и подъ името конакъ. Конакъ не е друго, освенъ правото на постой, което сж имали турскитѣ завоеватели и въ България и въ Влашко. То е било за всички и военни и невоенни пратеници. За да се избавятъ отъ него, въ България сж уредили института станъ — въ село или паланка — определень за такива случаи; отъ тамъ и пѣсенъта „Станяние господине“ (подробно въ Ист. на стб. право, 357).

Колкото за думата писати, която г. Ласкарисъ е наклоненъ основателно да свърже съ дани взяти, по никой начинъ, обаче, не може да се заключава, че въ II бълг. царство е имало кадастрална система, завещана отъ Византия. Единственото, което може да се заключи, е, че писати означава писането на данъкъ върху нѣкого, следъ определение и разхвърляне на известенъ за цѣлото село данъкъ, както това поменава проф. Г. Данаиловъ (Страница изъ държ. стопанство въ старобълг. време. Бълг. прегледъ, г. IX, кн. 12, стр. 42).

У Срезневски (Словарь) подъ думата писати има текстъ отъ стари славяноруски паметници, въ които писати се тълкува и като описване на кжщята. У Герова — пиша е изтълкувано между друго съ рѣжа, определямъ, броя, показвамъ, пиша биря. Писали му тяжкъ данкъ, пишемъ снопето. И наистина въ българскитѣ народни умотворения и въ нашето обичайно право е известно, че данцитѣ се пишатъ за разни лица — данъкоплатци; откакъ наложатъ за нѣкое село общъ данкъ, отпосле се разхвърля, или както казватъ, пише се, рѣже сена всѣко лице колко му се пада, колко има да заплати отъ общия данкъ. Иванъ се оплаква, че му писали голѣмъ данкъ или че му „надписали бирята“. Туй писане въ старо време е ставало понѣкога и на ржбошъ или четала. Тѣй че, тука въ Ватопедския хрисовулъ ни писати, ни дани взяти, най-правилно би трѣбвало да се разбира, че фискалниятъ чиновникъ нѣма право нито да пише нѣкакъвъ данкъ, нито да събира подобень отъ монастирскитѣ хора.

Проф. Ласкарисъ тълкува комодъ (*οὐχομόδου*), въ смисълъ на тълкуванието, дадено отъ Дьолгеръ, т. е. че това е възнаграждение, което данъчниятъ началникъ е получавалъ отъ парикитъ, при измърване на житото. Напраздно. Обяснението на Дьолгеръ изпуска изъ предвидъ, че данъчниятъ чиновникъ за да вземе нѣкакво въ: награждение, трѣбвало би по-напредъ да има право да встѣпва въ земитѣ на монастирскитѣ люде, а това се изключва. Много по-приемливо е тълкуванието на Василевски и на Илъински, че това е данъка димнина (капниконъ). Това толкозъ повече е приемливо, като се има предвидъ мѣстото, дето е сложенъ този комодъ въ реда на други „дани“ и берии. Въ Вирп. хрисов. четемъ димнина.

Относително десетъка трѣбва да се спремъ върху най-ясното и просто тълкувание, че той се е вземалъ отъ всички земни произведения, че той не се е плащалъ отъ монастиритѣ, които сж добивали хрисовулни права и привилегии и че нѣма нищо общо съ комодъ, който не би трѣбвало да се таксува и като единъ отъ най-важнитѣ данъци.

Енгарията или ангарията е била принудителна работа не само съ добитъкъ, но и лична. Таквизъ енгариешнитѣ хрисовули наричатъ още и работи.

* * *

Проф. Ласкарисъ обнародва въ края на изтеклата година единъ новъ трудъ, въ който се засѣга и „българската дипломатика“. Това е хубавата статия въ „Бизантиниславика“ „Византийски влияния въ българската, сърбската и славоромънската дипломатика“ (*Influences byzantines dans la diplomatique bulgare, serbe et slavoroumaine. Byzantinoslavica*, III. г. 1931). Тѣй като тѣзи наши бележки разчитватъ на съвсемъ кратко изложение, то за солидната работа на проф. Ласкарисъ ние ще кажемъ само нѣколко думи.

Г-нъ Л. е ималъ прекрасното намѣрение да напише една самостоятелна студийка. Основната му мисль е, че както българскитѣ, тѣй и сърбскитѣ и ромънскитѣ народи въ своитѣ първоначални културни заемания, най-много сж използвали византийската култура, формитѣ на държавното управление, административнитѣ органи и че сж-подражавали на византийската дипломатика. Той поменава и за западно влияние въ влашката и сърбска дипломатика, следи отъ която той забелязва въ второто българско царство.

Споредъ автора, Византия е имала като типове грамоти: 1. хрисовулъ и 2. простагма — между които той посочва на междинни типове: сингилия, хрисовулна сингилия, хрисовулно оризмо и др.

Хрисовулътъ е послужилъ за образецъ на българската канцелария, за да мине отпосле въ ромънската, дето е сществуваля до XVIII в. и дето думата хрисовъ почнала

да се употребява за всѣки документъ отъ княжеската канцелария. Въ България казва Л., споредъ Ильински, сж познати 5 хрисовула и два акта на Асѣна и Срацимира съ търговски привилегии. Отъ това следвало, че българската канцелария не правила разлика между хрисовулъ и синтагма. Ильински е посочилъ следнитѣ отличия за поменатитѣ два типа: а) отличие въ формулитѣ: търговскитѣ привилегии въвеждатъ читателя веднага въ съдържанието, когато хрисовулитѣ иматъ повече или по малко тържественъ уводъ; б) разлика въ езика: въ търговскитѣ привилегии той е популяренъ, въ хрисовулитѣ той е по книжовенъ; в) отличия въ външнитѣ белези: привилегиитѣ се пишатъ на хартия и нѣматъ иикаква претенция на художественостъ когато хрисовулитѣ сж писани на пергаментъ и съ много украшения. Но сега, казва г. Ласкарисъ, следъ откриването на Ватопедския хрисовулъ, това различие не отговаря на действителността. Нѣма разлика между Ватопедския хрисовулъ и Дубровнишкия.

Проф. Ласкарисъ казва че единственото различие, което може да се внесе въ българската и сѣрбската дипломатии е между д и п л о м и и п и с м а. Тѣзи последни сж уреждани споредъ формуляръ много простъ и много по-свободенъ. Сжщата разлика може да се внесе и въ славоромѣнската дипломатика. Тѣзи славоромѣнска (slavo-roumaine) дипломатика справедливо е наречена влахо-българска (Венелинъ, Л. Милетичъ, Д. Агура).

Ром. проф. Богданъ се е опиталъ въ влашкитѣ хартии да отличи названията, споредъ както тѣ сами се наричатъ: хрисовули — тържествени дипломи, оризмо или повеля (простагма) за по-маловажитѣ и книга — за писмата. Но Богдановата класификация не отговаряла, казва Л., на естественитѣ разлики. Защо? Г-нъ Ласкарисъ отговаря само: тѣзи названия не отговарятъ винаги на естественитѣ различия.

Проф. Ласкарисъ се спира върху особеноститѣ на византийскитѣ хрисовули, преминали или видоизмѣнени въ българскитѣ, сѣрбскитѣ или славоромѣнскитѣ документи. Червениятъ подписъ съ името на господаря се намѣрва и въ тритѣ б. с. ир. дипломи (молдавскитѣ нѣматъ червенъ подписъ). Разликата е, че подписътъ тукъ не е саморжченъ, както е въ Византия. Българскитѣ царе, сѣрбскитѣ крале и влашкитѣ воеводи не се подписвали самички. Златниятъ или позлатениятъ печатъ е правило въ тържественитѣ актове — български и сѣрбски. Въ Сѣрбия отъ началото на XIII в. се появяватъ восъчни печати, които отъ XV в. измѣстватъ златния печатъ, даже въ самонаричанитѣ хрисовули. Въ България сж открити оловени печати на царъ Асѣна и Борила (Мушмовъ — Монетитѣ и печатитѣ на българ-

скитъ царе, София, 1924). Обичаятъ на Византийската канцелария да се посочва въ хрисовулитъ годината съ червени букви, не е преминалъ въ югославската и ромънската дипломатика. Но въ българската и сърбска дипломатика, по византийския обичай е прибавяна думата логосъ (слово). Ласкарисъ утвърждава, че въ всички български хрисовули въ полза на манастиритъ се среща думата слово или думата хрисовулъ писана съ червено мастило. Г-нъ Ласкарисъ ще има грѣшка. Думата слово не се среща отдѣлно въ българскитъ хрисовули Има „златопечатлѣнно слово“ (Рил.), златопечатно слово (Зогра.), Тѣзи изрази сж преводъ отъ грѣцкото — χρυσοβαυλλος λογος.

Веществото, върху което се пише хрисовультъ въ бълг. дипломатика, се приближава до византийското. Всички бълг. хрисовули отъ XIII в. сж писани върху бомбицина и всички отъ XIV в., освенъ Срацимировото писмо, — сж писани върху пергаментъ. Това не е случайно. Тукъ се е вървѣло по практиката на византийската канцелария. Въ Сърбия, противно на България, най-старитъ сърбски хрисовули сж писани върху пергаментъ по западно влияние.

Въ българскитъ хрисовули нѣма словесно инвокацио (invocatio verbis), както и въ сърбскитъ (освенъ въ 4 документа), за туй има въ всички символическо инвокацио — кръстъ †. Ласкарисъ подчертава, че сърбската канцелария (въ Рашка), уредена едва въ XII в., е престанала да употрѣбява словесно инвокацио, защото то липсвало следъ XI в. и въ Византия. Приложено това сжждение на Станоевичъ върху бълг. дипломатика кара г. Л. да мисли, че това словесно инвокацио е собствено дѣло на второто бълг. царство, че таквотъ е нѣмало въ първото бълг. царство и че ако въ първото бълг. царство е имало една славянска канцелария, туй което не е никакъ и известно, подчертава г. Л., тя не е упражнила никакво влияние върху славянскитъ паметници съ кирилски букви отъ по-сетно време. Тукъ има мѣсто да се противопостави положителното и авторитетно мнение, че въ второто българско царство е имало държавна канцелария, че тя е издавала хрисовули, че тя не е могла да бжде друга, освенъ славянска, т. е. чисто българска, понеже въ Симеоново и Петрово време славянската (Жиречек, Ист. срба. III. 31), т. е. староб. писменность процвѣтвала въ Преславъ-Патлейна и Охридско. И наистина, въ увода на Виргинския хрисовулъ се говори, че когата царь Константинъ Тихъ посетилъ въ Долна земя игумена на м-ръ св. Георги, посочили му да види хрисовули отъ православни и правозѣрни царе грѣцки и български, между които се поменава и царь Петъръ.

Институлациото (intitulatio) или надпись (inscriptio) съвсемъ липсва отъ българскитъ хрисовули. Въ България отъ 6 хрисовули въ полза на манастири, 4 иматъ само уводъ, казва Л. Институлациото е много често употрѣбавано въ сърб-

екитѣ, влашкитѣ и молдавски документи. Въ Сърбия и Влашко се почва съ АЗЪ, въ молдавскитѣ съ МВІ по западно подражание. Струва да се допълни, че МІ е употрѣбавано и въ нѣколко сѣрбски документи (вж. Новаковичъ, Споменици, стр. 255, 256, 258 и др.). Колкото за санкциитѣ, то свѣтскитѣ наказания сж внушавани по често, отколкото духовнитѣ.

Относително датата, тя особено е интересна въ бѣлг. хрисовули и отговаря точно на византийската съ посочване на годината и индиктиона (Иванъ Александъръ на Зографския мѣнастиръ). Въ хрисовулитѣ Орѣховски и Рилски, Ласкарисъ вижда едно опростотворение на датата и два елемента, които нѣма въ Византийската дипломатика, и тука именно той бележи западно влияние: а) посочване деня на месеца, б) знамението на държавния владетель, което въ Рилския хрисовулъ се нарича обично царско знамение. И датата и знамението (т. е. слагането на подписа и на печата на държавния владетель) споредъ Ласкарисъ били западно влияние.

Като сравнява сѣрбскитѣ и бѣлгарскитѣ хрисовули съ влахо-молдавскитѣ, Л. изтъква наличността на свидетели въ тѣзи последнитѣ, каквито липсватъ въ бѣлгарскитѣ хрисовули, а ги има рѣдко въ сѣрбскитѣ. Г нъ Ласкарисъ не ни обяснява едно важно обстоятелство, а именно защо има свидетели въ нѣкои отъ сѣрбскитѣ и почти въ всички по късни хрисовули на Влашко и Молдава. А това обстоятелство изведнѣжъ ще обясни заемането на този „западенъ елементъ“, ако е такъвъ. Тамъ е работата, че влахо-молдавскитѣ хрисовули съ течение на времето сж изгубили своя характеръ на държавни законодателни актове, каквито сж хрисовулитѣ, и сж се превърнали въ едно обикновено владало, т. е. крепостенъ актъ, който е билъ скрепенъ съ подписи на свидетели. А тѣзи свидетели се изисквали отъ обичая, споредъ който дълго време на писменитѣ актове не се давало значение, не се давало вѣра, а по привичка свидетелитѣ сж били най-достовѣрнитѣ доказателства въ гражданскитѣ, та и уголовнитѣ работи (по този въпросъ вижте С. С. Б. Ист. сб. п., стр. 400—401).

Истинскиятъ хрисовулъ, бидейки автентиченъ и тържественъ държавенъ актъ не се нуждае отъ свидетели.

Трѣбва да се забележи още и това, че и сѣрбскитѣ или югославскигѣ документи, писани съ латиница, въ които има свидетели (testes) не само не сж хрисовули, нито въобще грамоти; тѣ сж частно-правни юридически актове (договори, завещания, обикновени дарения, спогодителни протоколи и пр.) (Вж. Одобрени споменици српског права прикупю Александар В. Соловѣв, стр. 1, 2, 9, 32, 33—49 и др.).

* * *

Рускитѣ професори по историята на славянско право: Тодоръ Тарановски — Бѣлградъ, Ясински — Люблина и Александъръ Соловѣевъ — Бѣлградъ разработватъ въ на-

стояще време подробно историята на сѣрбското, а нѣкои за сѣгатъ, макаръ и извънредно рѣдко, и историята на бѣлг. право. Проф. Соловьевъ напечата въ края на мин. година въ „Архив за правне и друштвене науке“. 1931 г., бр. 6, една важна за насъ статия „Један нови споменник бугарског права“. Авторътъ разгледва въ тѣзи си статия последно открития отъ проф. Ласкарисъ Ватопедски хрисовуль. Статията е написана съ знание и проучване на предмета. Въ нея, обаче, сж допуснати и нѣкои погрѣшки, поне както намъ се струва. На първо мѣсто не може да не се каже, и едва ли е вѣрно да се твърди, че Законъ Судний людъмъ е документъ отъ X в. и друго, че той може вѣроятно да не е билъ прилаганъ въ бѣлгарското царство. Мнението, че З. Сл. е законодателно дѣло Симеоново съ нищо не е доказано. Колкото за прилагането на ЗСЛ. вѣроятно то не е било широко, но нѣма основание да се твърди, че той никакъ не билъ прилаганъ. Г-нь С. казва, че Ласкарисъ издалъ Ватопедски хрисовуль „са великим коментарем“, който нарича и „безпрекорен“. Той нарича хрисовула — повеля (стр. 5). Г-нь С. подчертава, че практикъ е общо название на чиновници, които се дѣлѣли на севастии, дуки, катепани, десеткари, апокрисиари, писари и аподохатори. Добре би било да се знае отъ гдѣ вади това заключение г. С. Не може сжщо да се разбере въ какъвъ смисълъ проф. Соловьевъ казва, че чиновниците не можали да правятъ пописъ — писати; по горе ние обяснихме какъ, споредъ насъ, трѣбва да се разбира това писати.

Проф. Соловьевъ не раздѣля мнението на г. Л. за това, че бѣлгарската канцелария не е усвоила византийската разлика между хрисовули и простагми.

И той заключава, че бѣлг. канцелария отъ XIII и XIV в. е познавала два основни типа актове: тържествени хрисовули и по-малко тържествени или повели (оризмо). Къмъ този последенъ типъ той прибавя и Ватопедския хрисовуль. Освенъ това въ по-скромни случаи, пишели се обикновени писма (листъ) както е писмото на Срацимира до Брашновянитъ и писмото на Иванъ Александра до венецианитъ отъ 4 X.1352.

Ние клонимъ да се съгласимъ до известна степенъ съ г. Соловьевъ. И нашето заключение по въпроса за класификацията на бѣлгарскитъ актове, издавани отъ държавната канцелария, е, че тѣ сж били три вида: 1. хрисовули истински или тържествени; 2. хрисовулообразни повели или оризмо и най-после, 3. писма, каквото е това на Срацимира до брашовянитъ (вж. за това подробно въ Известия на историческото д-во, IV, 1915, стр. 73—76, статия на С. С. Бобчевъ „Царъ Срацимировото писмо до брашовяни“).

Съ тѣзи бѣгли и съвсемъ кратки бележки, ние искахме само да отбележимъ новитъ приноси къмъ изучаване на старобѣлгарската дипломатика. За тѣзи приноси бѣлг. историко-правна книжина е много признателна на двамата професори г. г. М. Ласкарисъ и д-ръ Александър В. Соловьевъ.

София, 2. II. 1932 г.